

Кучерук О.А. Сучасні тенденції вдосконалення змісту і методів україномовної освіти // Наука і освіта : наук.-практич. журнал Південного наукового Центру НАПН України. – 2013. - № 5, липень-серпень. – С. 58-62. - Серія: Психологія і педагогіка.

УДК 373.542:811.161.2

О. А. Кучерук

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗМІСТУ І МЕТОДІВ УКРАЇНОМОВНОЇ ОСВІТИ

У статті на основі використання загальноосвітніх ідей розглянуто проблему сучасних напрямів формування змісту і методів навчання української мови в загальноосвітній школі. Обґрунтовано теоретичні засади модернізації шкільної україномовної освіти. Висвітлено лінгводидактичне твердження про спрямування методів навчання української мови на розвиток учня як мовної особистості, здатної володіти кількома компетентностями.

Ключові слова: *україномовна освіта, освітні тенденції, дидактичні принципи, зміст навчання, методи навчання, методична система.*

Наукове осмислення змін, що відбуваються в україномовній освіті, потребує врахування сучасних напрямів формування змісту і методів навчання української мови. У межах україномовної освіти проблема розвитку змісту і методів навчання школярів тісно пов'язана, по-перше, з науковим завданням розкрити пріоритетні тенденції рідномовної освіти, по-друге, з практичним завданням розробити з огляду на нові освітні тенденції методичні рекомендації щодо вдосконалення змісту і методів як базових складників технологій навчання української мови в ЗНЗ. Шкільна практика україномовної освіти показує, що без знання й урахування пріоритетних освітніх тенденцій учителі-словесники не досягають запроєктованих цілей, зокрема тих, що відповідають потребами суспільства у формуванні засобами мови комунікативної майстерності підростаючого покоління.

Аналіз наукової літератури, присвяченої проблемі вдосконалення змісту і методів навчання української мови, свідчить, що в працях вітчизняних учених (М. Вашуленко, Н. Голуб, Ж. Горіна, В. Загороднова, С. Караман, Л. Мацько, В. Нищета, М. Пентилюк, М. Плющ, О. Потапенко, О. Семенов, І. Хом'як та ін.) описано лінгводидактичні положення, які можуть стати підґрунтям до її розв'язання. Зокрема, М. Пентилюк запропонувала шляхи осучаснення уроку української мови [10], О. Горошкіна розкрила особливості використання інтерактивних методів у навчанні української мови в старших класах [2], Л. Мамчур дослідила проблему розвитку комунікативної компетентності учнів основної школи з урахуванням дидактичних принципів перспективності і наступності [8]. Інтерес дидактиків-філологів до організації навчання української мови в ЗНЗ є закономірним. Студіювання науково-методичних публікацій дало змогу визначити актуальність дослідження пріоритетних тенденцій мовної освіти для розв'язання проблеми вдосконалення змісту і методів навчання української мови.

Мета статті – розкрити основні тенденції формування змісту і методів навчання української мови в загальноосвітній школі. Завдання цієї роботи: визначити чинники, які впливають на розвиток теорії і шкільної практики україномовної освіти, окреслити провідні лінгводидактичні концепції, спрямовані на осучаснення шкільного курсу української мови, виділити особливості змісту і методів навчання української мови.

Методична система навчання української мови має розроблятися з урахуванням загальноосвітніх тенденцій освіти. Осмислення їх сприяє визначенню головних умов побудови процесу мовної освіти. Серед чинників, що зумовлюють освітні тенденції, тобто напрями розвитку освіти, потрібно назвати такі: філософські ідеї (екзистенціалізму, прагматизму, герменевтики та ін.), які виявляються в освітніх теоретичних концепціях і в практичних шляхах їх реалізації; нормативно-правова база – постанови уряду, державні програми, освітні документи; соціально-культурні чинники (загальнолюдські, національні, регіональні культурні цінності, соціальний досвід), урахування яких дає змогу одухотворити навчальний процес.

Вивчення освітньої філософії, теорії і практики навчання переконує, що освіта розвивається в напрямі перегляду етичних і культурних аспектів навчання й забезпечення кожному можливості зрозуміти іншого в усій його своєрідності (визнаючи його суб'єкту самобутність і самоцінність), пізнати світ у його хаотичному русі до певної єдності, а для цього спочатку потрібно навчитися розуміти самих себе, визначати власні риси, ідентичні іншим «я», усвідомлювати свою належність до певної спільноти. Міжнародна комісія з питань освіти акцентує увагу на важливості широкої диверсифікації освіти, що має передбачати як класичні методи, більшою мірою орієнтовані на розвиток абстрактного мислення й вироблення концепцій, так і методи, які передбачають чергування навчання в школі та участь у професійній чи суспільній

діяльності з метою відкриття відповідних талантів і нахилів – поєднання цих методів допоможе уникнути помилок у виборі професійної орієнтації [3, с. 15–23].

Для сучасної української освіти характерні такі особливості: утвердження ідей демократизації і гуманізації навчання; створення національної системи освіти; розроблення державних освітньогалузевих стандартів; переакцентування освітніх цілей на основі компетентнісного підходу; збагачення та осучаснення методичного інструментарію; інтегрування змісту, форм, методів і засобів навчання; упровадження відповідних суспільним запитам педагогічних технологій (пріоритет надається особистісно орієнтованим); ширше застосування інформаційно-комунікаційних технологій з освітньою метою. Ці особливості значною мірою впливають на розвиток змісту і методів мовної освіти. Актуальні тенденції процесу вітчизняної мовної освіти певною мірою відбито в основних положеннях сучасної філософії освіти. Зокрема, В. Андрущенко, В. Лугай зазначають, що розв'язання найважливіших суперечностей, як у теорії, так і в практичній діяльності має відбуватися *діалоговими методами* (починаючи від міжособистісного діалогу, особливо між учителем та учнем, і закінчуючи діалогом між різними культурами) [1, с. 961]. Нині тенденції в системі освітніх методів пов'язані з прагненням поєднувати й комбінувати наукові методи, загальнодидактичні та специфічні методи навчання.

У контексті розгляду напрямів удосконалення змісту і методів навчання української мови необхідно врахувати загальноєвропейські тенденції організації процесу мовної освіти, які значною мірою висвітлено у відповідних рекомендаціях Ради Європи (РРЕ). РРЕ стосовно мовної освіти доцільно розглядати як такі, що визначають пріоритетні перспективи навчання мови, тобто сприятливі умови для наступного розвитку. У РРЕ серед головних заходів зазначено сприяти дослідженню й розвитку програм, що ведуть до впровадження таких методів і засобів навчання, які б найповніше відповідали здатності різних класів і типів учнів оволодівати комунікативними вміннями відповідно до власних потреб [4, с. 3]. Предметом активного зацікавлення лінгводидактиків на Заході є не стільки системно-структурне вивчення мови, скільки діяльнісно-функціональний аспект мови і її особистісні вияви, що зумовлюється, з одного боку, прагматичним підходом у лінгвофілософії європейських країн, а з іншого – потребами суспільства у формуванні засобами мови комунікативної компетентності підростаючого покоління, з урахуванням ідей педоцентризму – навчання на основі бажань та інтересів дітей.

Мета навчання мови, за загальноєвропейськими рекомендаціями (*далі – ЗЕР*), – зробити учнів компетентними й досвідченими в тому, що стосується мови. З огляду на це актуальним є питання компетентнісного підходу до формування мовної особистості та методів його забезпечення. РЄ (Рада Європи) рекомендує базувати роботу з організації вивчення мови на потребах, мотиваціях, вікових, соціальних, освітніх характеристиках і здібностях учнів. Особливого значення набуває логічне твердження, висунуте в рекомендаціях РЄ, що розвиток комунікативного досвіду потребує інших параметрів, ніж вузьколінгвістичні (наприклад, соціокультурного усвідомлення, досвіду образотворення, афективних стосунків, уміння вчитися) [4, с. 7]. Затребуваним став діяльнісно-компетентнісний підхід до мовної освіти: навчання мови «включає в себе дії, що виконуються особами, які в ролі окремих індивідів чи соціальних агентів розвивають ряд **компетенцій**, як **загальних**, так і – особливо – **комунікативних мовленнєвих компетенцій**» [4, с. 9]. За такого підходу до мовної освіти учень має діяти як мовець, а для цього він повинен бути здатним виконувати певну послідовність дій у різних видах рецептивної і продуктивної мовленнєвої діяльності на рівні вмінь. Для того щоб слухати, учневі необхідні такі вміння: *сприймати* висловлювання (слухові фонетичні вміння); *ідентифікувати* лінгвістичну форму висловлювання (лінгвістичні вміння); *розуміти* висловлювання (семантичні вміння); *інтерпретувати* висловлювання (когнітивні вміння). Для того щоб читати, учень повинен володіти такими вміннями: *сприймати* письмовий текст (візуальні вміння); *розпізнавати* написане (орфографічні вміння); *ідентифікувати* висловлювання (лінгвістичні вміння); *розуміти* висловлювання (семантичні вміння); *інтерпретувати* висловлювання (когнітивні вміння). Для того щоб розмовляти, учень повинен володіти такими вміннями: *планувати* й *організовувати* висловлювання (когнітивні вміння); *формулювати* висловлювання мовними засобами (лінгвістичні вміння); *оформлювати* висловлювання артикуляційно (фонетичні вміння). Для того щоб писати, учень повинен володіти такими вміннями: *організовувати* й *формулювати* висловлювання (когнітивні та лінгвістичні вміння); *писати* або *друкувати* текст (мануальні вміння) [4, с. 90–91]. Наведені вміння в шкільній практиці проєктуються як елементи навчальних цілей, досягнення яких залежить від адекватних методів навчання мови й розвитку мовлення.

У центрі уваги розробників РРЕ також питання «*як учителі можуть полегшити процес навчання мови*». З метою розібратися в ньому визначається кілька типів цілей навчання мови: а) цілі, пов'язані з розвитком декларативних знань, умінь, рис особистості, здатності вчитися, тобто загальних компетентностей учня; б) цілі, що стосуються розвитку лінгвістичного чи прагматичного компонента комунікативної мовленнєвої компетентності або всіх їх разом; в) цілі, спрямовані на вдосконалення володіння одним чи кількома видами мовленнєвої діяльності; г) цілі, що передбачають функціональну адаптацію в конкретній сфері (власне публічній, професійній, освітній чи особистій); г) цілі, орієнтовані на збагачення або диверсифікацію навчальних стратегій чи виконання завдань, організацію діяльності, пов'язану з вивченням та використанням мови. Згідно з концепцією ЗЕР визначення цілей навчання мови ілюструє можливу (і необхідну) різноманітність завдань та варіативність у доборі й спрямуванні методів навчання. Для організації навчального процесу в загальнорекомендованому підході до мовної освіти

значущими є власне методологічні питання. Зокрема, зазначається, що підхід до методів навчання має бути зрозумілим, представляти всі напрями експліцитно, прозоро та уникати упередженості й догматизму. Основний «методологічний принцип» РЄ полягає в тому, що методи навчання й дослідження мов мають розглядатися з позицій найбільшої ефективності їх для досягнення цілей, узгоджених з соціальними потребами окремих учнів. Дотримання цього фундаментального положення неухильно приводить до великої різноманітності цілей і до ще більшого розмаїття методів та засобів навчання. У «Загальноєвропейських рекомендаціях...» неодноразово підкреслюється: функцією їх не є запровадження якоїсь певної «методології навчання мов», а навпаки, представлення різних напрямів, які виникли з практики мовної освіти. Стосовно формування здатності вчитися як складника загальних компетентностей, учні можуть розвивати свої навчальні та евристичні вміння, почуття відповідальності за власне навчання різними способами: без спеціального планування або забезпечення; через поступовий перехід відповідальності за навчання від учителя до учнів і заохочення їх до роздумів над своїм навчанням та обміном цим досвідом з іншими учнями; завдяки систематичному росту усвідомлення учнями освітнього процесу; шляхом залучення їх до участі в навчальних експериментах за різними методами; допомагаючи учням визначити їхній когнітивний стиль і відповідно розвиваючи індивідуальні навчальні стратегії. Граматичну компетентність як складник лінгвістичної школярі можуть формувати такими способами: індуктивно під час ознайомлення з новим граматичним матеріалом за текстами; індуктивно шляхом уведення нових граматичних елементів, категорій, структур, правил у тексти, які відповідно демонструють їх форми, функції, значення; шляхом вправ; через презентацію формальних парадигм, таблиць граматичних форм з подальшим поясненням та ін. [4, с. 131–153]. Безумовно, загальноєвропейські рекомендації мають вплив на розвиток напрямів удосконалення змісту і методів навчання української мови.

Тенденції україномовної освіти також зумовлюються реалізацією положень лінгводидактичних концепцій, розроблених вітчизняними вченими, зокрема концепції мовної освіти 12-річної школи [6], концепції когнітивної методики навчання української мови [9] тощо. Загалом аналіз теорії і практики навчання української мови дав змогу виявити такі тенденції:

- системне реформування змісту україномовної освіти, що стосується навчальних планів, програм, підручників, навчальних посібників, видів робіт, методів навчання та їх результатів, відповідно до основних положень Державного стандарту середньої освіти щодо освітньої галузі «Мови і літератури», суть яких зводиться до того, щоб випускник ЗНЗ був комунікативно розвинутою особистістю, здатною до активної життєтворчості;
- українознавче спрямування змісту, що полягає у вивченні системи української мови, в засвоєнні культури сучасного українського мовлення, у використанні українознавчого матеріалу з метою мовно-мовленнєвого розвитку учнів;
- диференціація навчального змісту за рівнями складності і профільності;
- текстоцентризм, що забезпечує ідею текстового підходу до навчання мови («методику підказує текст»);
- комунікативне спрямування змісту і методів навчання;
- поєднання традиційних методів і пошуки інноваційних технологій навчання, які б відповідали актуальним і перспективним потребам суспільства;
- компетентнісний підхід до навчальних результатів.

На сьогодні зміст мовної освіти становить відображення елементів соціального досвіду, що містить пізнавальний і практичний аспекти – систему загальних і навчально-предметних знань, інтелектуальних і практичних навичок, умінь, досвід мовотворчої діяльності, досвід ціннісних орієнтацій, емоційно-ціннісного ставлення до світу. У доборі навчального змісту враховуються такі домінуючі *принципи*: принцип реалізації особистісного підходу, принцип реалізації діяльнісного підходу; принцип взаємозв'язку навчання, виховання і розвитку; принцип диференціації змісту на три рівні (мінімально базовий, базовий, підвищеної складності); принцип забезпечення єдності мови і мовлення; принцип реалізації комунікативно-ситуативного підходу; принцип забезпечення культуровідповідності; принцип українознавчого спрямування.

Сповідування й упровадження в мовній освіті ідей інформаційно-відтворювальної освітньої системи суттєво обмежує запас методів навчання. Натомість перехід від інформаційно-репродуктивних методів до реалізації антропоцентричної моделі організації навчально-виховного процесу з мови забезпечується застосуванням різних методів, орієнтованих на інтереси особистості, підвищення мотивації учіння, спрямованих на активізацію навчання, самоосвіту, розвиток внутрішньої культури, творчої мовленнєво-мисленнєвої діяльності, вироблення навичок ефективного спілкування та ін., тобто не на окремі знання і вміння, а на формування компетентної особистості, суттєвим показником якої була б її духовність. З огляду на сказане авторитарні методи впливу на дитину потребують заміни на такі, що активізують співдіяльність учителя й учнів. Потрібно зазначити, що методи, які активізують навчальну діяльність учня, особливо її когнітивний, комунікативний, креативний аспекти, розвивають персональний досвід – інтелектуальний, мовленнєвий, емоційний, морально-духовний. Сучасний стиль навчання мови – це залучення школярів до нелінійного пізнання, у якому є місце морфологічним перетворенням, сумнівам, переживанням, метафоричним образами. Формування мовної особистості, яка б володіла кількома компетентностями, можливе за умови використання системи когнітивних, практичних (операційно-практичних),

герменевтичних, креативних, комунікативних методів навчання. Серед актуальних і перспективних педагогічних систем, за висновками Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, особливої уваги варта технологія розвивального навчання [5, с. 4]. Така технологія ґрунтується на методах навчання (когнітивних, комунікативних, креативних, психотерапевтичних), основною метою яких є розвиток мислення у зв'язку з різнобічним формуванням особистості дитини. Проблема способів розвивального навчання української мови розглядається в працях багатьох авторів: М. Пентиліук, Т. Окуневич, О. Потапенка та ін.

Підсумовуючи, зазначимо, що зміст шкільної україномовної освіти конкретизується в положеннях держстандарту освітньої галузі «Мови і літератури», у відповідних навчальних планах і програмах, чинних підручниках, навчальних посібниках. Він становить відображення основ сучасного мовознавства, пристосованих до рівня шкільного навчання. У процесі опанування складників навчального змісту в учнів формується лінгвістичний світогляд, певні уявлення про методи наукового пізнання мовної картини українців, культура мовлення, здатність ефективно спілкуватися в суспільстві. Сучасні методи навчання української мови передбачають зіставлення змісту матеріалу з особистісним досвідом і зосередження на виробленні інтелектуальних і практичних умінь – навчально-мовних, креативних, комунікативних. Актуальні тенденції розвитку методів навчання мови (пошук ефективних методів, орієнтованих на особистісну й культурологічну модель організації навчально-виховного процесу з мови; зосередження особливої уваги на комунікативних методах, методах стимулювання пізнавальної самостійності й навчальної активності учнів; поєднання алгоритмізованих методів організації навчальної діяльності з творчо-розвивальними, ігровими) становлять теоретичну основу модернізації методичної системи навчання української мови й визначають перспективи розвитку змісту і методів формування духовно багатой мовнокомунікативної особистості. Знання й урахування окреслених тенденцій – необхідна умова ефективної організації україномовної освіти.

Перспективними є подальші дослідження особливостей когнітивно-креативного розвитку школяра в процесі навчання української мови, психолого-педагогічних умов упровадження інноваційних технологій під час організації україномовної освіти школярів, питань застосування дослідницьких методів у процесі формування мовної особистості учня.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко В. П. Філософія освіти / В. П. Андрущенко, В. С. Лутай // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 960–962.
2. Горошкіна О. М. Особливості використання інтерактивних методів навчання української мови в старших класах / О. М. Горошкіна // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету. – 2009. – № 4. – С. 39–43. – (Серія «Педагогічні науки»).
3. Делор Жак. Образование: необходимая утопия / Жак Делор // Образование: сокровище: Доклад Международной комиссии по образованию для XXI века, представленный ЮНЕСКО: Основные положения. – Париж : Из-дво ЮНЕСКО, 1997. – 46 с.
4. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / [науковий редактор українського видання доктор пед. наук, проф. С. Ю. Ніколаєва]. – К. : Ленвіт, 2003. – 273 с. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / [науковий редактор українського видання доктор пед. наук, проф. С. Ю. Ніколаєва]. – К. : Ленвіт, 2003. – 273 с.
5. Інноваційні педагогічні технології в практиці роботи сучасного загальноосвітнього навчального закладу // Нова педагогічна думка. – 2008. – № 1. – С. 3–6.
6. Концепція мовної освіти 12-річної школи // Дивослово. – 2002. – № 8. – С. 59–65.
7. Лінгводидактика (курс лекцій) : [навч. посібник для студентів філологічних спеціальностей ВНЗ] / О. І. Потапенко, Л. П. Кожуховська, Т. І. Товкайло, Т. В. Чубань. – К. : Міленіум, 2005. – 402 с.
8. Мамчур Л. І. Перспективність і наступність у формуванні комунікативної компетентності учнів основної школи : [монографія] / Л. І. Мамчур. – Умань : Видавець «Сочінський», 2012. – 449 с.
9. Пентиліук М. І. Концепція когнітивної методики навчання української мови / М. І. Пентиліук, А. В. Нікітіна, О. М. Горошкіна // Дивослово. – 2004. – № 8. – С. 5–9.
10. Пентиліук М. І. Сучасний урок української мови / М. І. Пентиліук, Т. Г. Окуневич. – Х. : Основа, 2007. – 176 с. – (Б-ка журн. «Вивчаємо українську мову та літературу»; Вип. 7 (44)).

Кучерук О. А.

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СОДЕРЖАНИЯ И МЕТОДОВ УКРАИНОЯЗЫЧНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В статье на основе использования общеобразовательных идей рассмотрена проблема современных направлений формирования содержания и методов обучения украинскому языку в общеобразовательной школе. Обоснованы теоретические zásады модернизации школьного украиноязычного образования. Освещено лингводидактическое утверждение о направленности методов обучения украинскому языку на развитие ученика как языковой личности, способной владеть несколькими компетентностями.

Ключевые слова: *украиноязычное образование, образовательные тенденции, дидактические принципы, содержание обучения, методы обучения, методическая система.*

Kucheruk O. A.

MODERN TENDENCIES OF IMPROVEMENT THE CONTENT AND METHODS OF UKRAINIAN LANGUAGE EDUCATION

In this article based on the general ideas using we have considered the problem of modern trends in content and methods of teaching the Ukrainian language in secondary school forming. We substantiate the theoretical framework of modernization Ukrainian language school education. Article covers linguodidactic statement in using the Ukrainian language teaching methods to the development the pupil as a linguistic identity, which can have multiple competencies.

Key words: *Ukrainian language education, educational tendencies, didactic principles, training content, training methods, methodical system.*